

УКРАЇНСЬКІ ВІЙСЬКОВІ З’ЇЗДИ ЗА ДОБИ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ: АГІТАЦІЙНО-ПРОПАГАНДИСТСЬКИЙ АСПЕКТ

© Мазінчук П.Д., 2006

Розглядаються військові з’їзди як масові заходи агітаційно-пропагандистської роботи українських військових організацій за доби Центральної Ради.

Army congresses as mass actions of agitation-and-propaganda activity of the Ukrainian military organizations of the Central Rada period are considered in article.

Історичний досвід переконливо свідчить про те, що гарантом незалежності держави виступають її Збройні сили, здатність і готовність їх особового складу та всього народу відстояти Батьківщину від зазіхань будь-якого противника. Підтверджується це й складним перебігом подій українського національно-визвольного руху за доби Центральної Ради (березень 1917 – квітень 1918 рр.).

Актуальність теми полягає в тому, що під час вирішення проблем сучасного військового будівництва в Україні, особливо його гуманітарної сфери та, зокрема, інформаційно-пропагандистського забезпечення діяльності військ, може бути використаний досвід агітаційно-пропагандистської роботи українських військових організацій, щоб запозичити те позитивне, що було в їх діяльності в зазначений період. На сучасному етапі, під час проведення заходів, спрямованих на подальшу євроатлантичну інтеграцію України та створення професійної армії, коли не тільки суспільна думка, а й самі кадрові військові повністю не переконалися в доцільності таких кроків, можуть бути враховані здобутки та прорахунки проведення агітації та пропаганди українськими військовими організаціями як основного чинника ідеологічного або морально-психологічного впливу на свідомість вояків. У сучасних Збройних силах варто використати досвід агітаційно-пропагандистської роботи в збройних формуваннях за доби Центральної Ради під час розробки концепції та технології інформаційно-пропагандистської діяльності органів державного та військового управління щодо можливості приєднання країни до структур колективної безпеки та нейтралізації так званих “радянських стереотипів”, негативний вплив яких може завадити цьому процесу.

Аналіз історіографії свідчить про те, що ця тема недостатньо розроблена у вітчизняній історіографії. Як правило, визначена проблема розглянута у всеукраїнському військовому контексті. Менш досліджене це питання на регіональному, місцевому рівні, хоча агітаційно-пропагандистський аспект українських військових з’їздів загалом розглядався в історичній літературі. Загалом питаннями військового будівництва, діяльності різних політичних сил та українських військових організацій за доби Центральної Ради займався багато істориків, які в тому чи іншому ступені розглядали українські військові з’їзди. Серед них: В. Голубко, О. Даценко, Г. Гаврилюка, А. Гриценко, Л. Дещинський, В. Задунайський, Л. Зінкевич, Р. Зінкевич, С. Литвин, О. Макаруч, В. Солдатенко, І. Хміль, О. Щусь та ін. Була інформація про з’їзди й в спогадах безпосередніх учасників та свідків подій та українських військових істориків у діаспорі: Б. Антоненко-Давидовича, О. Бантиш-Каменського, Я. Водяного, М. Григоровича, Д. Дорошенка, В. Кедровського, І. Крип’якевича, І. Мазепи, В. Петріва, П. Проценка, В. Савченка, З. Стефаніва, Ю. Тютюнника та ін. Але в цих роботах бракує широкого аналізу саме агітаційно-пропагандистського аспекту, а також широкого розгляду регіональних, місцевих українських військових з’їздів.

Враховуючи актуальність цієї проблеми, її наукову і практичну значущість, а також недостатню вивченість, автор ставить за мету – висвітлити діяльність українських військових організацій щодо підготовки, проведення та реалізації рішень таких масових агітаційно-

пропагандистських заходів, як військові з'їзди, а саме: розкрити технологію організації проведення як Всеукраїнських, так регіональних військових з'їздів як одних з основних агітаційно-пропагандистських заходів українських військових організацій; визначити роль і місце українських військових з'їздів у розгортанні та поширенні національно-визвольного руху; розглянути вплив з'їздів на характер і форми агітаційно-пропагандистської роботи на місцях.

Лютнева революція в Росії 1917 р. дала поштовх до розгортання українського національно-визвольного руху. Російська армія, що являла собою одну з основних підвалин старого суспільства, важко переживала докорінне ламання, яке несли їй демократичні революційні зміни. Викликана ними дезорганізація війська зростала з кожним днем, а залучення широких військових мас до політичних процесів, зростаюча кількість різноманітних військово-політичних об'єднань та масовість заходів, що ними проводилися, стали характерними особливостями політичного життя армії. Це не було випадковим. Неграмотність значної частини населення Росії стала причиною їхнього прагнення отримувати інформацію різними шляхами, серед яких були мітинги, маніфестації тощо, тобто через усне слово. Отримана можливість безпосереднього впливу на хід подій, яку багатотисячна солдатська маса відчула після революції, дала поштовх до її активізації. Політично неосвічені вояки почали виявляти ініціативу щодо створення різних організацій.

Взагалі, як згадує І. Мазепа, "...у добу Центральної Ради на Україні панувала повна свобода слова, преси, політичних організацій. Кожний, хто тільки мав бажання, міг працювати по своїй волі та вподобі" [18, с. 54].

Зі створенням українських військових організацій їхня агітаційно-пропагандистська робота поступово ставала механізмом пробудження національної самосвідомості українських вояків, сприяла розгортанню українського військового руху. Відповідні демократичні засади суспільно-політичного життя в країні й армії, декларування і подальше запровадження яких Тимчасовим урядом були тим фундаментом, який забезпечив створення сприятливих умов для цього. Вони стали проводити по різних місцях на фронті та в тилу масові агітаційно-пропагандистські заходи (віча, маніфестації, демонстрації, мітинги, збори тощо).

Починаючи з квітня 1917 р., спектр цих заходів поповнився військовими з'їздами, які фактично розширили не тільки коло питань, що вирішувалися, а й масштаби всього українського військового руху. На думку З. Стефаніва [31, с. 21], без військових з'їздів не було б і чотирьох Універсалів Центральної Ради. З іншого боку, Д. Дорошенко, оцінюючи їх значення, з певною іронією відзначав, що "...мало вірив у міцність цієї опори, особливо в її свідомість". А тому згодом, коли „більшовики кинули в солдатську масу більш елементарні і привабливі гасла, – писав він, – ... захищати Центральну Раду виявилось і кому, і вмирати за неї пішла лише інтелігентна молодь, гімназисти і студенти – діти „буржуїв”" [13, с. 71].

Одними з перших провели свій з'їзд у квітні 1917 р. українські вояки 5-ї армії Північного фронту. У резолюції, ухваленій його делегатами, було зазначено, що "...визнаючи крайню бажаність організації українського війська і висловлюючи певність, що таке військо було б взірцем дружності, взаємного розуміння, дисципліни і військового духу, що, своєю чергою, сприяло тільки цілій військовій справі, ми одночасно свідомі всіх труднощів переведення сього в життя, зважаючи на теперішнє бойове становище і просимо тільки, щоби на будуче нові формування війська в тилу – запасних полків, маршових рот та інших частин всіх родів зброї, переводилися на національних підставах, і що і на фронті зараз же були намічені полки з переважаючим числом українців, і ці полки поповнювались би надалі українськими маршовими ротами й командами, а також українським командним складом з тим, щоби вони таким чином помалу перетворювалися на українські" [20].

На українському з'їзді Західного фронту, який відбувся у Мінську в квітні 1917 р., утворилася фронтова рада на чолі з С. Петлюрою, який отримав мандат делегата 1-го Всеукраїнського військового з'їзду як голова Українського військового комітету фронту [17, с. 61–62]. На цьому ж з'їзді щодо агітаційно-пропагандистської роботи була ухвалена постанова, в якій делегати вимагали від Центральної Ради "мобілізувати всі вчительські сили на фронті і приспособити їх до потрібної

роботи” в Україні і на фронті, для чого негайно мають бути створені при Українських фронтових комітетах культурно-просвітницькі секції, які керуватимуть просвітницькою й агітаційною справою на фронті [37, арк. 9].

Розгортання українського військового руху винесло на порядок денний нагальну потребу в спрямуванні його в організоване річище. Конституювати цей процес можливо було лише за допомогою скликання великого форуму, яким мав стати Всеукраїнський військовий з’їзд.

Робота в цьому напрямку розпочалася 14 квітня 1917 р., коли за ініціативою Організаційного комітету і Клубу ім. П. Полуботка відбулися збори представників військових частин фронту, Київського гарнізону та різних тилових військових організацій. Головував на них солдат М. Павловський. Зборами “з огляду на те, що єднання на національному ґрунті є непереможною силою”, було ухвалено рішення про скликання українського військового з’їзду 5 травня 1917 р. Цю справу було доручено Організаційному комітету та Центральній Раді [36, арк.105].

Передбачалося наступне представництво з’їзду: з українців окремої частини – 1 солдат, з українців кожних 4-х частин – 1 офіцер (військовий лікар чи чиновник), а з гарнізонів, де тільки одна частина, – по 2 представники (по 1-му солдату й офіцеру). На порядку денному стояли такі питання: боротьба з дезертирством, підтримання військової дисципліни, обговорення відозви до українських селян про продовольчу допомогу армії, планомірне переведення “одноплемінності” військових частин на Південно-Західному і Румунському фронтах без “найменшої шкоди для існуючої організації цілої армії”, а також питання про офіцерський склад цих частин та про поповнення їх виключно українцями. Загалом, сплановані підготовчі заходи були ідентичними з аналогічними питаннями загальновійськових з’їздів, які протягом квітня–травня проводилися у військах з ініціативи командування та загальновійськових організацій.

23 квітня Центральна Рада на своєму засіданні підтримала рішення щодо проведення військового з’їзду. Для координування підготовки до нього долучилася її військова комісія [21].

На 1-й Всеукраїнський з’їзд прибуло понад 700 українських вояків. На ньому було обрано Український військовий генеральний комітет (УВГК) з 18 членів, який отримав естафету в керівництві всім українським рухом в армії від Організаційного комітету й став дійсним організаційним центром всіх українських вояків. Також з’їзд “визнав за потрібне взятись до боротьби з упадком духової сили армії”, ухвалив “негайну націоналізацію армії на національно-територіальному принципі”, і до того ж висунув вимоги, “щоб відділити частини з українською більшістю”, щоб “у балтійській флотії укомплектувати деякі з кораблів виключно командами української національності, а чорноморську – щоб поповнювати далі виключно українцями”. Крім того, делегати з’їзду ухвалили, щоб в українізовані частини ввести українську команду, відкривати військові школи всіх ступенів, видавати українські військові підручники і постачати українську літературу до читалень і для курсів, вимагати передплати за казенний рахунок українських газет “Нова Рада”, “Робітнича газета”, “Народна Воля” та “Наше життя”. Цим самим надавалися практичні рекомендації з подальшого розгортання агітаційно-пропагандистської роботи на місцях та плідної співпраці з національними партійно-політичними органами.

З питання просвітньої роботи та підготовки агітаційно-пропагандистських кадрів вже в ухвалі Першого Всеукраїнського військового з’їзду „Про освіту для Українців”, зокрема зазначалося, щоб для українських військових організацій, які в цей час почали скрізь з’являтися, „виписувалась українська література з коштів державних на таких самих умовах, як виписується література на мові російській, та щоб було відкрито просвітні курси у війську” [8].

Отже, якщо підсумовувати роботу 1-го Всеукраїнського військового з’їзду, то можна цілком погодитися з оцінкою, яку йому дав В. Іванис, що з’їзд „...виявив лише могутню демонстрацію пробудженого українського вояцтва. Наслідки цієї демонстрації були у скріпленні національних позицій вояків-українців на фронті. Думка про відокремлення солдатів-українців в окремі сотні, курені, полки, дивізії аж до корпусів набрала виразних форм” [15, с. 42].

Проводилися українські з’їзди в цей час і у військах. Так, 6 травня 1917 р. у Ризі розпочався український військовий з’їзд 12-ї армії Північного фронту. Цей захід приїхали привітати генерали Драгомиров і Радко-Дмитрієв, представники французької військової місії та інших національних

організацій. З'їзд затвердив склад української армійської ради, а також ухвалив вимагати у командування українізувати 21-й армійський корпус та створити у військах українські підрозділи. Як згадував делегат з'їзду В. Савченко, з'їзд "...приніс всім воякам-українцям велику користь. До цього з'їзду багато делегатів не знали про існування нашого прапора, герба і в перший раз у житті почули про самих себе. Після цього з'їзду... не було ні одного делегата, в якого б не зародилася державницька думка. Всі делегати вийшли з цього з'їзду свідомими українцями, і цю свідомість понесли до своїх частин". Закінчився він урочистим проходженням його делегатів вулицями Риги з оркестром та з козацькими піснями [29, с. 57].

З'їзд українських делегатів 16-го армійського корпусу загалом висловився за підтримку політики Тимчасового уряду, а також "вважаючи конечною необхідністю культурно-просвітню діяльність свідомих елементів армії на місцях, серед солдатів-українців", затвердив негайно організувати у частинах, "де се не зашкодить ділу оборони", українські культурно-просвітні й організаційні гуртки, а в корпусі – українське бюро [22].

Одночасне проведення Всеукраїнського та з'їздів на місцях свідчило про певну неузгодженість у проведенні агітаційно-пропагандистських заходів центральними та регіональними українськими військовими організаціями. Її можливо було усунути тільки шляхом організації якісного зв'язку між ними та відповідної взаємодії.

За ініціативою Гельсінгфорської української військової ради упродовж травня–червня 1917 р. відбулося два з'їзди українців Фінляндії [41, арк. 4]. На відміну від вищевказаних їх проведення збігалось по часу зі з'їздами у Києві.

Розуміючи велику агітаційно-пропагандистську роль, яку можуть відігравати військові з'їзди у національному русі, наприкінці травня українськими військовими організаціями на чолі з УВГК розпочалася підготовка до скликання 2-го з'їзду, відкриття якого було призначено на 4 червня.

Напередодні його відкриття УВГК звернувся до всіх українських військових організацій з проханням надіслати таку інформацію: стан організації (кількісно-якісні дані про членів, статут, копії протоколів); взаємовідносини з загальновійськовими організаціями; забезпечення друкованими матеріалами; можливість створення українських військових формувань; відношення до українських організацій з боку командування, загальновійськових комітетів і солдатів інших національностей. Рекомендувалося також надсилати відомості про діяльність організацій щотижня через фронтові й окружні, або за їх відсутності, – через вищестоящі українські комітети, пропонувалася активна взаємна співпраця для реалізації "українських питань" [23]. У цей самий час з'явилися інформаційні повідомлення про скликання з'їзду у багатьох українських і загальновійськових друкованих виданнях. З їх сторінок УВГК оповіщав військові частини, що з'їзд відбудеться з 4 по 9 червня, а його делегатами можуть бути "тільки особи української народності". Частини мали надсилати з відповідними мандатами по одному делегату при наявності до 500 українців, та по два – при більшій кількості [16].

Отже, в організаторів відбулися зміни у підходах до делегування на з'їзд. Якщо на 1-й Всеукраїнський з'їзд делегати, розділені на офіцерів і солдатів, приїжджали як представники від окремих частин, то вже на 2-й їх представництво визначалося кількістю українців.

На 2-й Всеукраїнський військовий з'їзд прибуло першого дня 1976 делегатів [40, арк. 2], згодом їх кількість зросла до 2500. За даними М. Григоровича, були представлені понад 1736000 українців фронту і тилу [12, с. 19]. В таким спосіб, кожний делегат представляв на з'їзді понад 700 українських вояків.

На з'їзді був затверджений новий чисельний склад УВГК (доповнено 10 новими членами), а серед відділів був створений агітаційно-освітній і організаційний відділ з редакційно-видавничим підвідділом [9]. Добровільний вихід зі складу Комітету М. Міхновського, "ідейного прапора сил самостійницької орієнтації", як його називає В. Солдатенко [30, с. 41], свідчив про домінування автономістичних поглядів на подальшу ідеологію українського військового руху як підґрунтя організації агітаційно-пропагандистської роботи Комітету.

Щодо організації агітаційно-пропагандистської роботи в одній з постанов з'їзду, зокрема, йшлося про те, що "...при сучасних умовах як у армії, так і флотах з'їзд вважає необхідним: 1. Щоб

в учбних командах, де є змога, можна було навчати українців на їх мові. 2. Статути військові і різні підручники, щоб було перекладено на українську мову з відповідним пристосуванням. 3. Щоб для українських військових громад і гуртків виписувалась українська література з коштів державних на таких самих умовах, на яких випикується література на мові російській, та щоб було открыто просвітні курси у війську” [36, арк. 89].

Делегати позитивно оцінили попередню роботу комітету, вирішили звернутися до вищих російських установ з вимогою про його офіційне визнання, а також про обов’язковість виконання командуванням рішень щодо українізації армії та флоту. Це свідчило про те, що УВГК прагнув перетворитися із громадської організації у вищу керівну військову інституцію України. В одному зі своїх виступів С. Петлюра так охарактеризував УВГК: “Це є інституція, створена революцією на нашому національному ґрунті... установа, яку утворили українські вояки для закріплення волі нашого народу” [9].

На 2-му з’їзді було вибрано Тимчасову Військову Раду, яка згодом стала називатися Всеукраїнською Радою військових депутатів (ВРВД), у кількості 132 чол. До її постійної президії пізніше увійшли С. Березняк, О. Гермайзе, М. Врублевський, П. Войтенко, О. Паливода, С. Чалий (П. Куцяк) і М. Панченко [24]. Органом, який безпосередньо став займатися агітаційно-пропагандистською роботою в армії, стала агітаційно-організаційна секція (АГІТОР).

Кульмінаційним моментом всієї роботи з’їзду стало урочисте проголошення перед його делегатами Першого Універсалу Центральної Ради [34, арк.10]. Український публіцист Б. Антоненко-Давидович згадував про емоційний підйом, який панував у Києві серед українських вояків – делегатів з’їзду та місцевого населення: “На київських вулицях раз у раз чулася українська мова й видно було багато військових з жовто-блакитними бантиками на грудях. А що діялося на Софійському майдані, де біля підніжжя пам’ятника Богданові Хмельницькому стали читати Перший універсал Центральної Ради, а перед цим якісь українські солдати вилізли на дзвіницю Софійського Собору й ударили у великого дзвона, наче на Великдень, а Великою Володимирською вулицею пройшов стрункими рядами під українською командою Перший український полк імені Богдана Хмельницького. А які палкі промови лунали тоді на з’їзді! Який радикальний настрій панував у всіх його делегатів!” [1, с.147].

Після роботи з’їзду делегати отримали агітаційні (листівки і газети з текстом Універсалу, постановами з’їзду тощо) та методичні матеріали для проведення відповідної організаційної й агітаційно-пропагандистської роботи у військах. Як повідомляв член ВРВД Г. Знахаренко, його виступ з доведенням Універсалу в одній з частин Румунського фронту був зустрінутий енергійною підтримкою українських вояків та викликав серед них великий підйом ентузіазму [42, арк.1]. 19 червня Українська рада Симбірського гарнізону ухвалила вважати Центральну Раду Тимчасовим українським урядом, а всі накази УВГК приймати до точного і неухильного виконання [25].

Пропагуванням українського військового руху займалися й делегати інших українських військових з’їздів. Своєю діяльністю вони фактично сприяли заснуванню військових організацій там, де їх не було, активно брали участь в їх агітаційно-пропагандистській роботі. Так, наприклад, у 542-му Лепельському полку після 1-го з’їзду українців 12-ї армії у травні була створена українська Полкова рада, а з поверненням делегатів з 2-го Всеукраїнського з’їзду була доведена інформація про його роботу, про створення полку ім. Б. Хмельницького. Після цього, за спогадами В. Савченка, “...треба було подивитися на обличчя українців-вояків і ви побачили б на власні очі, як народжувалися в них національні гордощі – обличчя їхні сяяли, в очах спалахували блискавки!” Крім того, делегати привезли багато друкованих матеріалів, книжок і газет, які стали фундаментом для створеної згодом полкової української бібліотеки [29, с. 52]. А присутні на зборах українці 14-го Сибірського стрілецького полку 13 липня 1917 р. вислухали доповіді своїх делегатів на 2-му Українському з’їзді 12-ї армії. Під емоційним враженням від їх виступів збори ухвалили вітати Центральну Раду, Генеральний секретаріат і УВГК як інституції, що висловлюють волю всього українського народу та ведуть боротьбу за його щастя, а також Виконавчу Раду армії, яку вояки “обіцяли всіма силами підтримувати в її праці на користь рідного народу”. Були також надіслані

привітання полку ім. Б. Хмельницького як першому українському збройному формуванню. Щодо забезпечення друкованими агітаційно-пропагандистськими матеріалами збори ухвалили звернутися до полкового комітету щодо виділення на це необхідних коштів, а українцям полку запропонували зробити по можливості певні внески з особистого жалування [35, арк. 46].

У середині червня після повернення представників 2-го з'їзду до 165-го Луцького полку Західного фронту було проведено загальні збори українців полку. Делегати зробили інформаційні доповіді, а після оголошення Універсалу було вирішено заснувати Українську військову громаду [38, арк. 1–2].

Завдяки роботі прапорщика В. Сільвановського, делегата 2-го Всеукраїнського з'їзду від 20-го Базарджинського полку виникла в частині Українська військова козацька ім. Т. Шевченка громада. 3 липня 1917 р. на її засіданні обговорювалися питання щодо заснування української організації вже при 5-й Гренадерській дивізії та поставки друкованих матеріалів до всіх підрозділів полку. На наступних зборах громади обговорювалися питання щодо певної реорганізації громади; виборів представників до дивізійної української ради та загальнополкового комітету; вирішення проблеми щодо розміщення канцелярії та книгарні громади; заснування школи для українців, а також відношення до сучасного моменту. З членів нової ради була створена агітаційна секція, основним завданням якої вважалася організаційна робота зі створення українських гуртків у тих підрозділах, де їх ще не було. Крім того, радою була відкрита бібліотека, а у підрозділи виписувалися газети “Нова Рада”, “Народня Воля”, “Робітничка газета” та інші [33, арк. 1–4].

Понад 2,5 тис. українських вояків 53-го запасного та 15-го татарського полків за ініціативи Комітету української ради Ржевського гарнізону 22 червня привітали Центральну Раду й УВГК, провели парад з приводу Першого Універсалу та надіслали телеграми на їх адресу в дещо ультимативній формі: “Щоб найскоріше провести в життя Універсал, благаємо, якомога скоріше перевести усю громаду на Україну, бо інакше тижнів через два прийдем до Києва самочинно” [26].

Взагалі факт прийняття Універсалу справив на українських вояків велике психологічне враження, про що свідчать численні архівні документи та матеріали українських друкованих видань того часу.

За період часу між 2-м та 3-м Всеукраїнськими з'їздами відбулися з'їзди в різних місцях. Так, на початку вересня за спільною ініціативою Виконавчого комітету українських батальйонів Сімферопольського гарнізону Севастопольського військового клубу ім. І. Сірка та Виконавчого комітету м. Феодосії був проведений з'їзд українських вояків Таврії [27]. Були також проведені українські військові з'їзди у Саратові, Пензі, Казані [14, с. 24], на Балтійському флоті [39, арк. 15]. Їх рішення, як правило, не відрізнялися оригінальністю і були спрямовані на декларацію засудження так званого “заколоту Корнилова”, продовження українізації, визнання Центральної Ради та центральних українських військових організацій (УВГК і ВРВД) за свої керівні структури, а також на реагування певних локальних подій.

Для координації вільнокозацького руху ініціативна група Звенигородського коша наприкінці вересня по всіх повітах розіслала повідомлення про скликання у м. Чигирині 3 жовтня 1917 р. Всеукраїнського з'їзду Вільного Козацтва. Передбачалося, що кожний полк делегує на з'їзд по два представники, обрані загальними зборами. Так, від Черкаського повіту Київської губернії були обрані полковий отаман Я. Водяний (начальник місцевої міліції) та козак Костянтинівської сотні Борщ [10, с. 5–6].

З'їзд відкрився з проведення свята “Відродження Українського Козацтва”, яке започаткувало створення серед делегатів відповідної моральної атмосфери на весь період проведення з'їзду [2, с. 3].

Українські військові з'їзди, які стали проводитися з жовтня 1917 р., вже починають обговорювати більш радикальні питання. 8–13 жовтня відбувся з'їзд військових організацій Румунського фронту, а 29 жовтня – 4 листопада – український з'їзд Кавказької армії в Трапезунді. Крім того, в жовтні була проведена агітаційно-пропагандистська робота щодо скликання військових з'їздів Північного, Західного й Південно-Західного фронтів.

Поширення безладу в країні й армії, загострення протистояння Центральної Ради та Тимчасового уряду виносили на порядок денний нагальну потребу в певному коригуванні українського військового руху. Тому 8 жовтня 1917 р. на спільній нараді представників ВРВД і УВГК було вирішено скликати на 20–25 жовтня 3-й Всеукраїнський з'їзд. Для проведення відповідної організаційної та агітаційно-пропагандистської роботи щодо підготовки до нього було обрано організаційну комісію. ВРВД, зокрема, готувала спільну доповідь на основі інформації від усіх її комісій про діяльність за весь період існування [35, арк. 5]. Допомогу комісії у справі підготовки до з'їзду здійснювали члени агітаційно-просвітнього та організаційного відділу УВГК і агітаційно-організаційної секції ВРВД. Були відправлені від імені ВРВД телеграми, в яких говорилося про відповідні квоти делегатів від українських рад: фронтових, флотських і дивізійних – по 4 представники, окружних, армійських і гарнізонних – по 3, корпусних і артилерійських бригадних – по 2, інших частин – по 1 [43, арк. 457–458]. Отже, відбулася чергова зміна у порядку представництва на з'їзді, яка полягала в тому, що делегати вже представляли конкретні українські військові організації. Як і на минулому з'їзді, були і представники від Вільного Козацтва. У результаті відповідної організаційної та агітаційно-пропагандистської роботи УВГК і ВРВД на з'їзд прибуло понад 3 тис. представників різних українських військових організацій, реєстрацією яких займався агітаційно-просвітній відділ УВГК [50, арк. 512].

Напередодні з'їзду С. Петлюра звернувся до завідувача друкарнею Центральної Ради про необхідність якнайшвидшого друку брошури Огієнка „Українська культура”, яка мала величезне агітаційне значення і тому мусила бути обов'язково розповсюджена серед делегатів з'їзду [34, арк. 181].

З'їзд ухвалив радикальну постанову, щоб УВГК домагався негайного виділення на фронті українців в окремі частини та українізації гарнізонів на території України, призначення Центральною Радою своїх комісарів при штабах фронтів, армій і корпусів та всіх українізованих дивізій, а також створення українських формувань усіх родів зброї. Також з'їзд наголосив на необхідності проголошення самостійності Української Республіки Центральною Радою на найближчій сесії.

Ця вимога стала найбільш актуальною, враховуючи те, що у цей час у Петрограді більшовики прийшли до влади, а перед всією Росією постала загроза громадянської війни. На це делегати з'їзду відреагували відповідною постановою, де йшлося про те, що вони будуть боротися з домаганнями більшовиків передати владу в Україні Радам робітничих і солдатських депутатів [36, арк. 93].

Не випадково, що саме після 3-го Всеукраїнського з'їзду був ухвалений та оголошений Третій Універсал Центральної Ради, який, на думку Хміля І.В., мав величезний вплив на подальше розгортання революційних подій не тільки в Україні, а й за її межами [32, с. 3].

Продовжували відбуватися українські з'їзди й на місцях. Так, наприклад, з'їзд 26-го армійського корпусу на початку листопада привітав у своїй телеграмі ВРВД словами: “Працюйте для неьки-України, незважаючи на всі перешкоди, котрі чиняться на вашому тяжкому шляху” [43, арк.15].

Українські вояки окремо та як представники від своїх громад брали активну участь в організації та проведенні інших з'їздів на фронтах і в тилу. Особливо тоді, коли на них обговорювалися під різним кутом зору національні питання. Також на цих масових заходах піднімалося багато технологічних питань щодо ведення агітаційно-пропагандистської роботи у військовому середовищі.

Поряд з позитивним ставленням українських військових організацій до справи проведення з'їздів продовжувалося обговорення негативного становлення до них тепер вже з боку пробільшовицьких ВРК. Розуміючи їх велику агітаційно-пропагандистську роль і у зв'язку з так званою “активізацією контрреволюції”, 25 листопада ВРК Західного фронту заборонив скликання будь-яких з'їздів без його відома [11, с. 296]. Тим самим більшовиками була продовжена їх політика, коли, з одного боку, допускалися певні вольності, а з другого, – заборонялися інші.

Тим не менше на Південно-Західному фронті, де позиції більшовиків були не такими сильними, як на Північному чи Західному, наприкінці листопада – початку грудня відбувся 2-й

фронтний український з'їзд. Його делегати надіслали на адресу Центральної Ради та Генерального секретаріату привітання, в якому наголошувалося, що з'їзд вважає їх "...виразниками думок і волі всієї української демократії і не тільки словами, але і зброєю. Ми всі як один станемо на охороні всіх здобутків революції проти всіх контрреволюційних анархічних змагань, звідки б вони не йшли" [44, арк.193]. Під час засідань з'їзду делегати інформували присутніх про хід українізації своїх частин, висвітлювали приклади антиукраїнської агітації більшовиків [4]. Так, Рудкоплет повідомив, що в його корпусі більшовики мають великий вплив, а для їх нейтралізації необхідні агітатори, а делегат від Чернігівського гарнізону Порохнюк стверджував, що частини гарнізону цілком українські. Були серед виступаючих і українські більшовики, які намагалися спростувати негативну інформацію на свою адресу, але підтримки серед делегатів вони не мали [5].

З'їзд представників корпусних і дивізійних українських рад 10-ї армії на початку грудня 1917 р. визнав найвищою владою в Україні Центральну Раду та Генеральний секретаріат, а також наголосив, що тільки їм підпорядковується і буде виконувати тільки їх накази [6].

Постанова 1-го військового українського інженерно-технічного з'їзду Південно-Західного фронту наприкінці 1917 р. також відбивала основні положення агітаційно-пропагандистської роботи українських військових організацій. У ній, зокрема, зазначалося, що "...правомочною інституцією на Україні, котра виріше остаточно майбутній устрій Української Народної Республіки, повинні бути Українські Установчі Збори, а владою, котра мусить довести край до Установчих зборів, є Українська Центральна Рада, складена з представників трудового українського народу, котра і здійснює завдання українського селянства і робітництва і котру може змінити тільки вибравший її український трудовий народ", а також наголошувалося про необхідність прискорення українізації інженерних частин [7].

Українські вояки – делегати з'їздів – продовжували, з одного боку, висловлювати підтримку Центральній Раді, а з іншого, – вимагали від неї радикальних рішень щодо подальшого розв'язання проблем військового будівництва. Так, наприклад, 2-й український з'їзд 31-го корпусу своєю резолюцією від 9 січня 1918 р. підтримав політику Центральної Ради та ухвалив "негайно заключити мир і зайняти ґрунт озброєного нейтралітету", а також "скасувати регулярне військо, а для охорони України організувати Вільне Козацтво" [28].

Готували українські військові організації й проведення наступного всеукраїнського з'їзду. Так, 6 січня 1918 р. у Педагогічному музеї були влаштовані масові збори, на яких виступали представники соціалістичних партій на теми: "Сучасний стан української армії та організація її" та "Скликання IV Всеукраїнського Військового З'їзду" [19].

У зв'язку з оголошенням демобілізації старої армії та початком будівництва Української армії на нових засадах виникла проблема формування нової системи військових організацій. Для її вирішення ВРВД ухвалила скликати на 28 січня 1918 р. "З'їзд представників Українських Військових Рад", який фактично мав стати IV Всеукраїнським військовим з'їздом. Як йшлося в повідомленнях про нього, одним з основних його завдань була "справа з організацією ВРВД на нових підвалинах в зв'язку з утворенням корпусів народної міліції на місце теперішньої демобілізованої армії". Передбачалося таке представництво: від Рад полків і дивізій – по 1 представнику, корпусів – 2, армійських і окружних – 3, фронтних – 4, гарнізонних з кількістю вояків не менше 250 чол. – по 1, а від флотських організацій – за тим же принципом. З'їзд мав закінчити свою роботу 1 лютого 1918 р. [28]. Але з огляду на ситуацію, що склалася в Києві в цей час (захоплення більшовицькими військами міста), його не вдалося провести та відповідно розв'язати завдання, що стояли перед ним.

Відбувалися українські військові з'їзди й надалі, але ініціаторами їх проведення були вже більшовицькі організації, які намагалися за їх допомогою поширити вплив своєї ідеології. Так, на початку лютого 1918 р. український з'їзд 1-ї армії Північного фронту привітав "революційні війська, які скинули буржуазну владу на Україні та Київську раду" [3, с. 587].

Отже, аналіз подій, пов'язаних з проведенням українських військових з'їздів, дає змогу стверджувати, що вони були одними з найпоширеніших агітаційно-пропагандистських заходів

періоду розгортання українського військового руху та боротьби за автономну Україну та мали велике значення для національного відродження українського народу. Своїми рішеннями вони давали велику моральну підтримку Центральній Раді у її політичних домаганнях. З'їзди були своєрідним фундаментом агітаційно-пропагандистської роботи, скріплювали національний дух серед українців-вояків і були до деякої міри показником зростання їх національної свідомості. Існувала певна закономірність залежності основних питань, що піднімалися на з'їздах, загальній суспільно-політичній та військовій ситуації, що складалася в країні та на фронтах, а також загальній динаміці національно-визвольного руху; відбувалися зміни у підходах щодо визначення представництва на всеукраїнських військових з'їздах (I – розподіл по окремих частинах з диференціюванням за рангами (делегати від офіцерів та солдатів окремо); II – делегати від визначеної кількості українців частин; III – кількісне представництво визначалося рівнем військової організації); українські військові з'їзди, які відбувалися за ініціативи відповідних організацій, відіграли велику роль у розгортанні та поширенні національно-визвольного руху та займали провідне місце в їх агітаційно-пропагандистській роботі.

1. Антоненко-Давидович Б. *На шляхах і роздоріжжях: Спогади. Невідомі твори.* – К.: Смолоскип, 1999. – 288 с. 2. Бантиш-Каменський О. *До історії козацького руху на Україні в 1917–1918 рр.* – Біла Церква: Вид-во “Український козак”, 1923. – 29 с. 3. *Борьба за власть Советов на Киевщине (март 1917 г. – февраль 1918 г.): Сб. документов и материалов.* – К.: Гос. изд-во полит. лит-ры, 1957. – 660 с. 4. *Вільна думка – 10 грудня 1917 р.* – №6. 5. *Вільна думка – 12 грудня 1917 р.* – №7. 6. *Вільна думка – 14 грудня 1917 р.* – №8. 7. *Вільна думка – 29 грудня 1917 р.* – №11. 8. *Вістник УВГК – травень 1917 р.* – №1. 9. *Вістник УВГК – 23 липня 1917 р.* – №7. 10. *Водяний Я. Зі спогадів. Українське Вільне Козацтво та його З'їзд в Чигирині 3.X.1917 // Літопис Червоної Калини.* – Львів, 1930. – Ч.10. – С. 4–7. 11. *Военно-революционные комитеты действующей армии. Март 1917 г. – март 1918 г.: Сб. документов – М.: Наука, 1977.* – 659 с. 12. *Григорович М. Український військовий рух на Придніпрянщині в 1917 р. // Календар Червоної Калини на 1937 рік.* – Львів, 1936. – С. 17–20. 13. *Дорошенко Д.И. Война и революция на Украине // Революция на Украине по мемуарам белых.* – К.: Политиздат Украины, 1990. – С. 64–98. 14. *Збаразький С. Крути. У 40-річчя Великого Чину 29 січня 1918 – 29 січня 1958.* – Мюнхен, 1958. – С. 23. 15. *Іванис В. Симон Петлюра – Президент України.* – Дрогобич: “Бескид”, 1991. – 258 с. 16. *Известия армейского комитета VIII армии – 29 мая 1917 г.* – №33. 17. *Литвин С. Суд історії: Симон Петлюра і петлюріана.* – К.: Вид-во ім. О.Теліги, 2001. – 640 с. 18. *Мазепа І. Україна в огні і бурі революції. 1917–1921.* – Дніпропетровськ: “Січ”, 2001. – 414 с. 19. *Народна Воля – 4 січня 1918 р.* – №2. 20. *Наше життя – 28 квітня 1917 р.* – №8. 21. *Робітничка газета – 25 квітня 1917 р.* 22. *Робітничка газета – 14 травня 1917 р.* – №35. 23. *Робітничка газета – 28 травня 1917 р.* – №46. 24. *Робітничка газета – 27 червня 1917 р.* – №71. 25. *Робітничка газета – 29 червня 1917 р.* – №73. 26. *Робітничка газета – 2 липня 1917 р.* – №75. 27. *Робітничка газета – 29 серпня 1917 р.* – №121. 28. *Робітничка газета – 17 січня 1918 р.* – №230. 29. *Савченко В. Спогади про Український рух у XII російській армії в 1917 році // За Державність. Матеріали до історії Війська Українського.* – Зб.1. – Каліш, 1929. – С.48–61. 30. *Солдатенко В.Ф., Хало Л.Г. Військовий чинник у боротьбі за політичну владу в Україні в 1917–1918 рр.* – К.: ПП Позднішев, 2002. – 398 с.; 31. *Стефанів З. Українські Збройні Сили 1917–1921: Воєнно-історичний нарис: У 3-х ч. – Ч. 1. Доба Центральної Ради і Гетьманату.* – Коломия: Вид-во “Наша слава”, 1935. – 119 с. 32. *Хміль І.В. Вплив III Універсалу на посилення національно-визвольного руху в регіонах України // Український історичний журнал.* – 2004. – №2. – С.3–15. 33. *Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО) – Ф.811, оп.1, спр.5.* 34. *ЦДАВО – Ф.811, оп.1, спр.7.* 35. *ЦДАВО – Ф.811, оп.1, спр.8.* 36. *ЦДАВО – Ф.1115, оп.1, спр.2.* 37. *ЦДАВО – Ф.1115, оп.1, спр.8.* 38. *ЦДАВО – Ф.1115, оп.1, спр.17.* 39. *ЦДАВО – Ф.1115, оп.1, спр.41.* 40. *ЦДАВО – Ф.3156, оп.1, спр.140.* 41. *ЦДАВО – Ф. 4100, оп.1, спр.4.* 42. *ЦДАВО – Ф.4100, оп.1, спр.10.* 43. *ЦДАВО – Ф.4100, оп.1, спр.28.* 44. *ЦДАВО – Ф.4100, оп.1, спр.77б.* 45. *Щусь О. Всеукраїнські військові з'їзди. (Історичні зошити).* – К.: 1992. – 86 с.